

Research Article

मध्ययुगीन काळातील सोलापूरची प्रशासन व्यवस्था व महत्व

पाटोळे दादासाहेब नामदेव

इतिहास विभाग प्रमुख

बाबुराव पाटील कला व विज्ञान महाविद्यालय, अनगर, ता. मोहोळ, जि. सोलापूर

प्रस्तावना :

मध्ययुगीन काळामध्ये सोलापूरचे महत्व स्थानिक राजवटींना अतिशय महत्वाचे वाटत होते म्हणून सोलापूरची प्रशासन व्यवस्था त्यांनी अतिशय चांगल्या प्रकारची ठेवली होती. हे आपणांला दिसून येते. बहामनीच्या काळापासून ते इंग्रजी राजवटीपर्यंत सोलापूर शहराचे प्रशासन व्यवस्था अतिशय भक्कम व चोग्र होती हे आपणांला कळून येते.

सोलापूरची संरक्षण व्यवस्था

बहामनीच्या काळापासून असणारी शहरी संरक्षण व्यवस्था शहराभोवती असणाऱ्या आरवा शहरास असणारे वेशी आणि या शहराभोवती संरक्षणासाठी असणाऱ्या तटभिंती यामुळे दक्षिण स्वारीच्या वेळी औरंगजेब बादशहाला सोलापूरचे महत्व वाटले होते. जुने सोलापूर शहर हे १५० शहर क्षेत्रावर वसलेली होती. त्यामध्ये कासबा म्हणजे बाजारपेठ आणि शुक्रपेट होती. दक्षिण स्वारीत आलेला बादशहा यांनी ब्रह्मपुरी वास्तव्याच्या वेळी शुक्रपेटतील जामा मशिदीत नमाज अदा केल्याचे मोगल अकबरातून दिसून येते. शहराभोवती उत्तम स्वरूपाचे गावकोस बांधल्याचे दिसून येते. चोरमुटारू व शुत्र यांच्यापासून शहराचे संरक्षण व्हावे म्हणून सुमारे ८ ते १० फुट उंचीचा तट शहराभोवती होती. हा तट तळाशी ४ ते ६ फुट रुंदीचा होता. पा गावा कुसाचे बांधकाम दगड माती उन्हात वाळवलेल्या विटा आणि चुण्याने केलेले होते. या तटाचा बुरूज त्या पैकी एक बुरूज “काशिनाथ पंताचा बुरूज” म्हणून प्रसिद्ध होता. या गावकुसास आठ मजबूत वेशी होत्या. त्या वेशींचे नावे रेवणीवेस, प्राणीवेस, विजापूर वेस, क्वारी वेस, कुंभार वेस, तुळजापूर वेस, काळीवेस आणि कसबा उर्फ देगांव वेस अशी होती. पा वेशीचे दरवाजे अतिशय भक्कम होते. त्यातूनच शहरात प्रवेश मिळत असे ब्रिटीश काळात शहरात विस्तार वाढू लागल्याने या वेशीने आणि आरवा पाडून टाकण्यात आल्या. रात्री १० ते पहाटे ५ वाजेपर्यंत वेशीची दरवाजे बंद रहात असत आणि कोणत्याही कारणास्तव कोणत्याही कोणासही वेशीतून शहरात प्रवेश मिळत नसे. या वेळेच्या नंतर येणाऱ्या प्रवेश दिला जात नसे त्याला वेशीच्या बाहेरच मुक्काम कराव लागेल.

मध्ययुगीन काळातील सोलापूरची रस्ते व्यवस्था

मध्ययुगीन काळात सोलापूरची रस्ते व्यवस्था अतिशय चांगल्या प्रकारची होती. हे दिसून येते. शहरातून तुळजापूर, नळदुर्ग, भक्कलकोट, पंढरपूर, कुंभारणी, परांडा, मंडुप, विजापूर या गावाकडे जाणारे रस्ते होते. या रस्त्याच्या कडेला पिंपरी, लिंब

शिरस अशा स्वरूपाची झाडे होती. ती झाडे ब्रिटीश काळापर्यंत अस्तित्व असल्याचे पुरावे मिळतात^३. त्याच बरोबर शहरामध्ये सर्व भागामध्ये चांगल्या प्रकारे जाणे येणेसाठी रस्ते होते. हे आपणाला दिसून येते.

मध्ययुगीन काळातील सोलापूरची पाणी व्यवस्था

मध्ययुगीन काळामध्ये सोलापूर शहरामध्ये पाणी पुरवठ्यासाठी सिद्धेश्वर तलाव तर होताच शिवाय आपणखीन एक मोठा तलाव अस्तित्वात असल्याचा पुरावा मिळतो. हा तलाव सोलापूर कलेक्टर बंगल्यापासून ते जुन्या पोस्टापर्यंतच्या हद्दीपर्यंत असावा बदाशहाने हा तलाव फोडून काढला आणि तेथे 'नवाबाग' नावाचा बगीचा तयार केला. मात्र या बगीचाची नीटनिगा न राखल्यामुळे त्याचे रूपांचे जंगलात झाले. त्यामुळे या परिसरास "फॉरेस्ट" असे नाव पडले^४.

मध्ययुगीन काळातील सोलापूरच्या किल्यातील टांकसाळ

मध्ययुगीन काळात सोलापूर शहरात किल्यामध्ये टांकसाळ होती. या टांकसाळेत अनेक प्रकारची नाणी पाडत असत^५ दक्षिण स्वारीच्या वेळी बादशहाने तांब्याची सोन्याची व चांदीची नाणी पाडली होती. १७३ ग्रेन वजनाची सोने चांदीची नाणी बादशहाने येथील टांकसाळेत पाडली होती. चांदीचे नाणे गोल होते तर सोन्याचे नाणे किंचीत अंडाकृती होती. अशाप्रकारची नाणी कलकत्ता येथे ब्रिटीश म्युझियममध्ये ठेवली असून त्याचा इन्वेक्स नं. १५३६ व १५३७ असा आहे. बहुतांशी नाण्यावर टांकसाळीत नांव आणि राज्यकर्त्याची नावे लिहिलेली असत^६.

सोन्याच्या नाण्यावर "जर्ब सोलापूरी" असे लिहिलेले आहे आणि त्या खाली "औरंगजेब आलमगीरने चमकते हुवे सुरज के माने दुनिया मे सन १२ के नेक और मुबारक पसंदीदा सालमें यह सिक्का ढाला" असे लिहिले आहे. चांदीच्या नाण्यावर एका वाजूस "औरंगजेब" आलमगीरने दुनियामें बदे मुनीरे के माने यह सिक्का ढाल" असे लिहिले असून, दुसऱ्या वाजुस "जुलुस सन ३० के मवार और नेक साल में यह बनाया" असे लिहिले आहे^७.

निष्कर्ष

मध्ययुगीन काळातील सोलापूर आपण पाहिले तर आपल्याला असे लक्षात येते की ब्रह्मामनीपासून ते इंग्रजापर्यंत सर्वच राज्याकर्त्यांना सोलापूर महत्व वाटले होते. म्हणून सोलापूरच्या प्रशासन व्यवस्थेकडे प्रत्येक राज्यकर्त्यांनी आपली बारीक नजर ठेवलेली आपणाला दिसून येते. सोलापूरचा असणारा किल्ला त्याच बरोबर सोलापूरचे असणारे इतर शहराशी रस्ते व्यवस्था यामुळे सोलापूरला व्यापारी महत्व प्राप्त झालेले आपणांस कळून येते. त्याच बरोबर या ठिकाणचा असणारा भुं भाग या ठिकाणी पाणी पुरवठ्याची व्यवस्था सोलापूर किल्ला किल्यामध्ये असणारी टांकसाळ सोलापूरातील जामामशिद सोलापूरला जोडलेले रस्ते याचा विचार करूनच सोलापूरचे महत्व दक्षिण स्वारीच्या वेळी औरंगजेब बादशहाला वाटले होते. म्हणून त्यांनी गलगली मुक्काम सोलापूरच्या जवळच असणाऱ्या ब्रह्मपुरी या ठिकाणी करून एकाच वेळी विजापूर त्रराटे निजामशहा यांच्यावर आपली बारीक नजर ठेवून राजकीय डावपेच आखले. त्याला सोलापूर महत्व हे नक्कीच उमजलेले होते. म्हणून मध्ययुगीन काळातील सोलापूरची प्रशासन व्यवस्था अतिशय चोग्घ व भक्कम होती हे आपणाला कळून येते.

संदर्भ ग्रंथसुची

- १ सोलापूर समाचार : ज्युवली अंक पृ. १०
- २ सोलापूर महानगरपालिका : शतसांवत्सरीक ग्रंथ ग.पं. कुलकर्णी पृ. १० व ११
- ३ किता : पृ. १४

-
- ४ □ सोलापूर समाचार ज्यविली अंक पृ. □. ८१
५ □ साऊथ एशियन काइन्स : इंडियन स्पिंगलर पृ. □. ४४ ते ४६
६ □ सोलापूर सकाळ : विशेष लेख